

Minula sice v Čechách a více se nevrátí doba někdejšího báječně bohatého zlatodolství. Minula i sláva dolů Kutnohorských, četných rudohorských a ještě jiných; avšak přes všechny tyto ztráty, nejvíce dobou husitskou a válkou třicetiletou zaviněné, podávají předešlé autentické výkazy jasně svědectví, jak velikolepou činnost v oboru hornictví a hutnictví země Česká, jakoby nevyčerpatelná, až podnes rozvinuje. Možno říci a uznáno jest, že se jí v tom vůbec málokterá jiná země vyrovná!

Josef Hrabák (1902)

Objevy nalezišť

Lidská paměť je nespolehlivá, kdo by si pamatoval, jak to všechno začalo. Než se kdo naděje, zbývají jen vzpomínky. Vzpomínky nesouvisle zmatené a rozpačitě potrhané. Když se už dávno zapomnělo, kdo první kopl motykou do panenské půdy, potomci dávných dobrodruhů si začali vyprávět legendy o založení osad. O původu jejich názvů, o prvních objevech vytoužených rud. A nevědomost plodí poezii, smytá pravda nebrání pohádce.

Když nevedlo náhodné nalezení jednotlivých úlomků rud na povrchu k objevení ložiska nebo rudních žil, stávalo se tak za starých dob obvykle „osudovým řízením“. Mnich Anton z kláštera Sedleckého, „... jda v modlitbách procházkou, v mejtině lesní tři stříbrné proutky ze země vyrůstající objevil“, což byl údajně prvotní podnět k založení dolů kutnohorských. Další pověst sděluje, že prý šla jakási služka Kateřina na trávu do lesa a „... žnouc srpem přesekla nitkovité drátky stříbra, jež ze země čouhaly“ (Hora sv. Kateřiny). Pověstný Hájek z Libočan vypráví, že při kopání základů městských zdí se našlo stříbro (stříbrná ruda), takže název města Stříbra byl na světě. Jindy vykopl bujný kůň pod jezdcem rudnou hroudu, tu zase pastýř prohrabával svou holí oheň a ejhle, hůl se potáhla lesklým bílým kovem (oheň byl rozdělán na výchozu rudy cínové, která se redukcí v ohni proměnila v ryzí kov).

Bohaté jáchymovské stříbrné žíly prý byly objeveny po vichřici, která vyvrátila jedli, na jejíchž kořenech visely dráty ryzího stříbra, tak zvané „*kňoury stříbrné*“. Jiná verze hovoří o vyvráceném buku, další tvrdí, že o první nález jáchymovské stříbrné rudy se zasloužil švec. V Abertamech se prý zasloužil o objev stříbra i o název obce tajnůstkářský horník. Tázán zvědavci, co to kope, odbýval je nevrlym – „*přece hráz*“ (Aber Damm). Není však ani vyloučeno, že k objevu stříbra došlo při kopání studny.

Nezřídka se o objev zasloužilo zvíře. Méně často kráva, mnohem častěji kůň. Na Božím Daru to byl dokonce kůň saského kurfiřta. Poblíž Potůčků upozornili na bohaté naleziště ptáci. Protože si toho hned nikdo nevšiml, tak ptačí hejno po tři dny vytrvale říčelo od rána až do poledne. Zkuste pak předstírat lhostejnost. Komplikované to bylo v Perninku. Dosud jsou známy verze čtyři. Ta nejjednodušší praví, že první stříbrnou rudu vyhrábl tlapou medvěd. Další, že to bylo při rvačce dvou medvědů. Jiná, že se pral medvěd s horníkem. Ta poslední do toho zatahla saského kurfiřta, který zde měl ztratit prsten. A ten pak byl nalezen ve spárech medvěda. Dodnes se jím zdobí městský znak. Bez podobných, často i nesmyslných pověstí, se neobejde skoro žádné hornické místo na světě.

I v 16. století nebylo něco nadpřirozeného nijak zvlášť neobvyklým jevem. Zázraky, čarodějnictví nebo alespoň podivné případy a události musely člověku pomáhat ke všemu. Při značném rozmachu vyhledávání rudních výskytů se od 13. století hledajícím podařilo nalézt žíly především proto, že jich bylo v našich horách mnoho a potřeba kovů ve společnosti značná. Vždyť i samotné evangelium stojí pevně na zemi: „*Kdo hledá, nalezne!*“

Pověstmi opředené je i bájně vyhledávání kovů pomocí virgule. Virgule, nejlépe lískový proutek tvaru vidlice, se držela oběma rukama a cukavými pohyby měla naznačovat, nalézala-li se ten, který jej nesl, u rudních žil, vodních pramenů či poblíž jiných předmětů, na jejichž nalezení někomu záleželo. Je vcelku pochopitelné, že v minulých dobách bylo zkušených prospektorů mnohem méně než je tomu nyní, kdy geologům vedle náročného studia pomáhají i rozmanité stroje a přístroje, včetně snímků povrchu Země z vesmíru. Někdejší ostřílený prospektor musel být velice všímavým žákem, aby pochopil určité zákonitosti výskytu rud

a uplatnil je při zkoumání terénních poměrů tu i onde. Těchto svých znalostí využíval, nezřídka i zneužíval, před nevědomou většinou, dávaje na odiv mistrné zacházení s pověřeným pláštěm zahalenou virgulí.

proutkař (neplést si s proutníkem)
dřevoryt K. Tomana

moderní „proutek“ – detektor kovů
(Jáchymov, 2004)

Aby se účinek virgule stal tím věrohodnějším, bylo zapotřebí při jejím upravování provádět velmi tajemné rituály. Nejlepší a nejúčinnější virgule se musely uříznout za noci svatojánské nebo novoroční, a to právě o půlnoci, přičemž se odříkávaly rozličné, zvláště k tomu určené modlitby. Osoba, která je řezala, měla být pokud možno úplně vysvlečená. Virgule se pak obvykle ještě posvětila, dokonce ji křtili a pojmenovávali, a vážili si jí jako věci velmi drahocenné a posvátné. Ačkoli je užívání virgule prastaré, její největší rozkvět u nás paradoxně nastal až po válce třicetileté, kdy bída a pověřivost lidu dosáhla stupně nejvyššího (přestože se naše dnešní společnost tváří vzdělaně i ateisticky, je úděsně pověřivá, jak snad nikdy nebyla, o čemž svědčí sociologické průzkumy).

Ti, kteří virgulí hledali rudu nebo vodu, ji obyčejně vskutku našli, ale k tomu nebylo zapotřebí provozovat žádnou komedii. Už Agricola v 16. století nabádal jáchymovské prospektory, aby více spoléhali na rozum a znalosti, než na kouzelný proutek. Svě důvody shrnul ve „Dvanácti knihách o hornictví a hutnictví“, které se staly první moderní technologicko-přírodovědnou učebnicí na světě:

„Skryté a utajené výchozy však zkoumáme vlastní dovedností. Všímáme si vody v pramenech, protože voda omývá výchozy žil a tím dává zprávu o poloze žíly, o tom, zda je blízko či daleko od pozorovaného místa. Dále si všímáme jinovatky. Žíly vyznačují teplé, suché výpary, proto jsou traviny u jejich výchozů spíše orosené, vlhké, než v okolí jinovatkou bílé. Mezi havíři pak existují značné rozdílnosti v názorech na proutkaření – jedni tvrdí, že jsou jim pro vyhledávání žil velice potřebné, jiní to popírají... Protože chceme, aby havíř byl zbožný a vážený, nepoužívá kouzelné virgule, a protože chceme, aby byl považován za chytrého muže majícího přirozenou zkušenost, chápe, že virgule mu není potřebná, ale – jak jsem již dříve uvedl – pro existenci rudných žil má přirozené znaky a ty sleduje.“

ani „kouzelný“ proutek nezaručil bohatství
podle Agricoly